

**Uluslararası
İmam Eş'arî ve Eş'arîlik
Sempozyumu Bildirileri
(21-23 Eylül 2014)**

Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri, Beyan Yayınları'nın 613. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Ahmet Yanar (0212 528 09 81); kapak, Yusuf Kot; baskı ve cilt, Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: 0212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Ekim 2015'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-647-2

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0212. 512 76 97 - Tel-Faks: 0212 526 50 10

www.beyanyayinlari.com.tr / beyanyayinlari@gmail.com

www.facebook.com/beyanyayinlari

www.twitter.com/beyanyayinlari

**Uluslararası
İmam Eş'arî ve Eş'arîlik
Sempozyumu Bildirileri**
Siirt Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi
(21-23 Eylül 2014)

Editörler

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMÇİ - Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

1. Cilt

Yemen’de Eş‘arîlik

Mehmet ÜMİT*

Giriş

Hız. Peygamber döneminde İslâmîyet’i kabul eden, özellikle Abbasîler döneminde büyük bir kısmı Sünnîliği benimseyen Yemenliler, III./IX. asrın başlarından itibaren merkezi otoriteden nisbeten bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Bunda Yemen’in, Abbasi Devleti’nin başkentinden uzak oluşu, savunmaya müsait engebeli arazisi, özellikle kuzey kısmının sert iklimi ile merkezden gönderilen valilerin zafiyeti ve yerel liderlerle kronik hale gelen anlaşmazlıkları etkili olan faktörler arasında sayılır.¹ Nitekim merkezi iktidarın otorite kurmasında aleyhine olan bu ve benzeri faktörler, merkezi iktidarla başı hoş olmayan İsmaililik, Haricîlik/İbâdîlik, Zeydîlik gibi dinî-siyasî grupların, Abbasi Devleti’nin diğer uzak ve elverişli bölgeleri gibi Yemen’i de üs edinmelerinde ve kısa süre sonra da buralarda devlet kurmalarında etkili olmuştur.

Abbasîler döneminde Yemen’de kurulan yerel liderlikler, III./IX. asrın başlarından itibaren Zebîd merkezli Ziyâdî (205-402/821-1012), Şîbâm Kevkebân merkezli Ya’furî (225-393/840-1003) ve yine Zebîd merkezli Necâhî (403-555/1013-1150) hanedanları, Abbasî Hilafeti’nin otoritesini kabul ettiler.

İsmâîlî Şîilerinin kurduğu San’a merkezli Suleyhî (439-532/1045-1138), Aden merkezli Zurey’î (470-569/1078-1174) ve yine San’a merkezli Hatimî (492-569/1099-1174) hanedanları Abbasi hilafetiyle değil, Kahire merkezli İsmâîlî Fâtumî Devleti’yle yakın ilişki içindeydiler.

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
1 Hüseyin b. Feyz Allâh el-Hemdânî-Hasan Süleyman Mahmud el-Cühenî, *es-Suleyhiyyûn ve’l-hareketü’l-Fâtumiyetu fi’l-Yemen (Hicri 268-626)*, III. Baskı, Menşûrâtu’l-Medîne, San’a 1407/1986, s. 29; Muhammad Ali Aziz, *Religion and Mysticism Theology and Sufism in Yemen*, New York 2011, s. 91-92.

Yine Yemen'de kurulan devletlerden Tâhirîler (858-933/1454-1526) Sünnî anlayışı benimserlerken, Sa'de merkezli Zeydiler (284-1382/897-1962) ise Şia'nın Ehl-i Sünnet'e en yakın grubu olarak kabul edilirler. Ayrıca kısa süreli de olsa Zebîd merkezli Mehdiler (553-569/1158-1174) devleti de bölgede hüküm sürmüştür.² Bunlar haricinde, dışarıdan gelen Taiz merkezli Eyyubiler 569-626/1174-1229)³, onların peşinden yine Ta'iz merkezli Resuliler (626-858/1229-1454)⁴ Yemen'de hâkimiyet kurmuşlar. Osmanlı Devleti de 945/1538 yılında girdiği Yemen'de uzun periyotlarla hâkimiyetini kaybetse de en son ve nihai çıkışı I. Dünya Savaşı akabinde (1337/1919) olmuştur.⁵ Bu son üç devlet de genel olarak Sünnî anlayışı benimserler.

Biz bu çalışmamızda, Yemen'in siyasi tarihinden ziyade Yemen'e Eş'arîliğin girişi ve yayılış sürecini ortaya koymaya çalışacağız.

Yemen'e Eş'arîliğin Giriş ve Yayılışı

Konuya girmeden önce iki hususa işaret etmek istiyorum. Birincisi tarihte Yemen'de Eş'arî akideyi benimseyen insanlara rastlanmakla birlikte kaynaklarda bölgede yetişmiş meşhur bir Eş'arî kelamcısından bahsedilmez. Bunda muhtemelen bölgede yaşayan özellikle Sünnî Müslümanlar arasında itibaren kalamî düşünceye sıcak bakmayan genel olarak Hanbelî zihniyete dayalı bir din anlayışının yaygın oluşu etkili olmuştur.⁶ Ayrıca İslâm coğrafyasının özellikle Batı bölgelerinde Selçuklular, Zengîler ve Eyyûbîler za-

- 2 Bu devletin mezhebî eğiliminin fûruda Hanefî, usulde Haricî olduğuna işaret edilmekle birlikte bu husus, çok açık değildir. Konuya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Michael L. Bates, *Yemen and its Conquest by the Ayyubids of Egypt (A.D. 1137-1202)*, A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of the Humanities in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Chicago, Illinois 1975, ss. 159-170.
- 3 Eyyubîlerin Yemen'i fetih sebepleriyle (ticari, dinî/mezhebî, jeopolitik vb.) ilgili bir değerlendirme için bkz. Bates, *Yemen and its Conquest by the Ayyubids of Egypt (A.D. 1137-1202)*, ss. 192-199.
- 4 Resûlîlerin Türk veya Arap kökenli olduğuna dair değerlendirmeler için bkz. Noha Sadek, *Patronage and Architecture in Rasûlid Yemen 626-858 A.H./1229-1454 A.D.*, A Thesis in conformity with the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Toronto, Department of Middle East and Islamic Studies, Toronto 1990, ss. 42-45; Cengiz Tomar, "Resûlîler", *DİA*, XXXV, ss. 1-2.
- 5 Yemen'de kurulan bütün bu devletlerle ilgili olarak bk. Ahmed H. Şerefüddin, *el-Yemen abre't-tarih min karni'r-rabi'aşere kable'l-Milad ila karni'l-işrin*, II. Baskı, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1384/1964, ss. 183-257. Ayrıca bkz. A. El-Shami-R.B. Serjeant, "Regional Literature: The Yemen", Julia Ashtiany, T.M. Johnstone, J.D. Latham, R.B. Serjeant, G. Rex Smith (edit.), *Abbasid Belles-Lettres*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, içinde ss. 442-468, s. 443.
- 6 Bu din anlayışının içinde yer aldığı Hadis taraftarlarının teşekkülü ve zihniyet yapıları hakkında bkz. Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002, 44-72; Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet*, Ankara 2009, 78-85; Mevlüt Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat*, Ankara 2010, 31-66.

manından itibaren İsmâîlîlerle mücadele çerçevesinde Eş’arîlik Sünnîlik zeminine oturularak siyasi bir zemin ifade etmiş, bölgede Eş’arîliğin Sünnîlik üzerinden propaganda edilmesi Eş’arîliğin sınırlarını daraltmış, İsmâîliliğin/Şîîliğin alternatifi olarak sunulmuş ve zamanla Ehl-i Sünnetle özdeşleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu ise Eş’arîliği bir kelam mezhebi olmaktan çıkarıp, itikâdî ve siyasî bir yönelime dönüştürmüştür.⁷ Yukarıda belirttiğimiz yaygın din anlayışıyla birlikte söz konusu durum da muhtemelen Yemen’de güçlü Eş’arî kelimalarının çıkmamasında etkili olmuştur. İkincisi ise, Yemen’e Eş’arîliğin, bu mezhebin özellikle Mısır’a giriş, yayılması ve hamiliğinde ciddi katkıları olan Eyyûbîlerin⁸ Yemen’i hâkimiyeti altına almasıyla girdiğine ilişkin yaygın kanaatin⁹ sorgulanabileceği hususudur. Eyyûbîler bölgede Eş’arîliğin yayılmasında kısmen etkili olsa da, aşağıda işaret edeceğimiz üzere Yemen halkı Eş’arîlikle, ülkeye Eyyûbîlerin girişinden biraz daha önce tanışmıştır.

Bölgede Eş’arîlikle ilgili tespit edebildiğimiz ilk bilgi, Selefî Hanefî Hafız Ebu Nasr es-Siczi/es-Siczi el-Mekki el-Hanefî (ö. 444/1052),¹⁰ Yemen’de Zebid halkına yazdığı “Risaletü’s-Siczi ila Ehli Zebid fi’r-reddi alâ men enkere’l-harfe ve’s-savt”¹¹ adlı eserini Allah’ın kelâmı konusundaki tutumlarından/konumlarından dolayı Eş’arîlere karşı yazmasıdır. O, kelimullah konusunu ele alan bu risalesini on bir kısma ayırmış ve görüşlerinin çoğunda Eş’arîleri eleştirmiştir.¹² Selef-i sâlih akidesi üzere olduğunu belirten Siczi’nin 427/1035 yılından sonra yazdığı¹³ bu risalenin ana konusunu, Selef mezhebi üzere kelimullah’ın harf ve ses olduğunun ispatı ve bunu reddedenlerin

7 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş’arîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 60.

8 Eyyûbîlerin Eş’arî anlayışı benimsemesi ve yayılmasındaki faaliyetleriyle ilgili olarak bkz.

9 Krş. Fuad Seyyid, *Târîhu’l-mezâhibi’ d-dîniyye fi bilâdi’l-Yemen*, ss. 73, 75-76; Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş’arîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 152.

10 Hicri V. ve VI. Yüzyıllarda Hanefiler, usulüddinde tek bir görüşe sahip değildi. Bu hususta onlar, Mu’tezilî Hanefiler, Kerrami Hanefiler, Selefî Hanefiler ve Eş’arî Hanefiler olmak üzere dört gruba ayrılmıştı. Bu iki asırdaki Selefî Hanefiler üç kişidir: Ebu Nasr Ubeydullah b. Saîd es-Siczi el-Mekki (ö. 444/1052), Ebu Abdullah b. Yahya ez-Zebidi el-Bağdadi (ö. 555/1160) ve tefsirci Ebu’l-Yemen Tacuddin el-Kindî ed-Dimeşki (ö. 613/1216) idi. Geniş bilgi için bkz. Halid Kebir Allal/İlal, *el-Ezmetü’l-Akidiyye beyne’l-Eşa’ira ve Ehlü’l-Hadis hilale’l-Karneyn 5-6 el-Hicriyyeyn mezahiruha ve asaruha ve esbabuha ve’l-hululu’l-mukteraha leha*, Daru’l-İmam Malik, I. Baskı, el-Beliyyede-Cezayir 1426/2005, s. 32 vd.

11 Ebû Nasr Ubeydullah b. Saîd b. Hâtîm el-Vaylî es-Siczi (ö. 444/1052), *Risaletü’s-Siczi ila Ehli Zebid fi’r-reddi alâ men enkere’l-harfe ve’s-savt*, thk. ve inceleme: Muhammed Bâ Kerîm Bâ Abdullâh, Cidde 1414/1994.

12 Allal/İlal, *el-Ezmetü’l-Akidiyye beyne’l-Eşa’ira ve Ehlü’l-Hadis*, ss. 34, 85.

13 es-Siczi, *Risaletü’s-Siczi ila Ehli Zebid fi’r-reddi alâ men enkere’l-harfe ve’s-savt*, Muhakkikin Girişi, ss. 25, 45, 57.

görüşlerinin Kitab ve Sünnet'ten delillerle çürütülmesi, sonra istiva, nüzûl, isbatu'l-yedeyn ve bunun dışındaki Allah'ın sıfatları teşkil eder.¹⁴ Eserinde özellikle Selefe muhalif oldukları hususlarda Küllâbiyye ve Eş'arîlerin¹⁵ ve Mu'tezile'nin görüşlerine karşı delil getirir. Risalenin, Zebîd halkından gelen talep çerçevesinde Mekke'de kaleme alındığını zikreder.¹⁶

Siczî'nin bu risalesini Zebîd halkının talebi çerçevesinde özellikle Eş'arîlerin görüşlerini eleştiri çerçevesinde kaleme alındığı belirtilmekle birlikte bölgede bu dönemde Eş'arîlerin varlığına ve risalenin konu aldığı hususların tartışıldığına dair herhangi ciddi bir veri tespit edemedik.

Yemen'de III./IX. Asrın sonlarına kadar Hanefîlerin çoğunlukta olduğu kaydedilir.¹⁷ Bölgede Şâfiîliğin özellikle IV./X. Asrın sonlarından itibaren yayılmaya başlamasından¹⁸ itibaren Şafîiler ve Hanefîler arasındaki entelektüel gerilimler ve Hanefîlerin Mu'tezile'nin akılcı ilkelerine yakınlığından dolayı Şâfiîler Ahmed b. Hanbel'in akidesini benimsediler. Onlar, Kelam ilmine karşı çıktılar ve Kur'an'ın yaratılmışlığına ilişkin Mu'tezilî öğretiyi reddettiler. Hatta Hanbelî fakihleri Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin akidesine karşı mücadelede insanların en önde gelenleriydi.¹⁹ Bu anlayış ve tutumları, VI./XII. Yüzyıl Yemen Şafîî ekolünün önde gelen otoritesi olan ve itikadî yönden Hanbelî öğretiyi benimseyen ve Yemen halkı nezdinde büyük şöhreti olan²⁰ Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (ö. 558/1163)²¹ tarafından kaleme alınan ve polemik türü bir eser olan *el-İntisâr fi'r-redd 'alâ'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr* adlı eserde ortaya konulan ve

14 es-Siczî, *Risaletü's-Siczî ila Ehli Zebid fi'r-reddi alâ men enkere'l-harfe ve's-savt*, Muhakkikin Girişi, ss. 54-55.

15 es-Siczî, *Risaletü's-Siczî ila Ehli Zebid fi'r-reddi alâ men enkere'l-harfe ve's-savt*, ss. 80-81, 109, 195.

16 es-Siczî, *Risaletü's-Siczî ila Ehli Zebid fi'r-reddi alâ men enkere'l-harfe ve's-savt*, Muhakkikin Girişi, s. 56-57.

17 Ömer b. Ali b. Semure el-Ca'dî (ö. 586/1190), *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, thk. Fuad Seyyid, II. Baskı, Dar'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1401/1981, s. 79. Burada Yemen'deki ilk Sünnî fıkah ekollerinin Hanefîlik ve Mâlikîlik olduğu belirtilir.

18 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, ss. 87-88; Cenedî, *es-Sülûk tabakâti'l-ulemâi ve'l-mülûk*, s. 228 vd. ; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, menşûrâti Vizârâti'l-İ'lâm ve's-Sekâfe, Yemen Arab Republic, 1980, ss. 52-3.

19 El-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 55.

20 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 184.

21 İlmî hayatı, hocaları ve öğrencileriyle ilgili olarak bkz. Ebu'l-Hayr Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (ö. 558/1163), *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, dirase ve thk. Suûd b. Abdilaziz el-Halef, Advâu's-Selef, Medînetü'l-Münevvere 1419, Tahkik edenin Mukaddimesi, ss. 14-22.

savunulan görüşler tarafından doğrulanır.²² Nitekim Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî'nin öğrencilerinden Seyfû's-Sünne el-Bureyhî İb şehrinde, yine İmrânî'nin önde gelen öğrencilerinden Şâfiî-Hanbelî fakihî Ali b. Abdullah b. Yahya b. İsa b. Eymen b. el-Hasen b. el-Hâlid el-Hermî (ö. 588/1192) de Şevâhit kalesinde Zeydî kâdısı Ca'fer b. Abdisselâm ile tartışmıştır.²³ Bu tartışmalar çerçevesinde Zeydî kâdısının yazdığı esere karşı Yahya b. Ebi'l-Hayr, kaleme aldığı belirtilen söz konusu *İntisâr* adlı eserinde Zeydi kadısı Kâdî Ca'fer b. Ahmed b. Abdisselâm'ın şahsında Mu'tezile'yi eleştirdiği gibi Eş'arîleri de eleştirir.²⁴ Bu bağlamda Eş'arîleri Kelam sıfatı²⁵ gibi özellikle Allah'ın sıfatlarından te'vîl ettikleri veya kabul etmedikleri sıfatlar, istivâ,²⁶ rü'yetullah anlayışları²⁷ ve diğer konularda eleştirir.²⁸ İmrânî, Eş'arîlerin okunan ve işitilen Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşüyle Mu'tezile'ye muvafakat ettiklerini, benimzedikleri görüşlerinin iç yüzünün Mu'tezilî anlayış olduğunu söyleyerek onları eleştirir ve yanlış yolda olduklarını belirtir.²⁹ İmrânî'nin, bu hususta Gazâlî'nin konuya ilişkin görüşlerini ve onun “el-İktisâd fi'l-i'tikâd” isimli eseri, diğer eserleri, Ebû Bekir el-Bâkullânî'nin “Kitâbu't-Temhîd”i ve muhtevalarını da bildiği anlaşılmaktadır.³⁰ Eş'arîlerin “eğer Allah'ın arşa istivâ ettiğini kabul ederseniz bu O'nun sınırlı olması veya mekan ve yöne ihtiyacı olmasını gerektirir” eleştirilerine cevap verir.³¹ İmrânî eserinde getirdiği delillerde ve ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kendisinin Ehl-i Ha-

22 El-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 96; Aziz, Aziz, *Religion and Mysticism Theology and Sufism in Yemen*, s. 89. Mu'tezilî öğretiyi karşı mücadeleye iştirak eden Sünnî ilim adamları arasında *er-Risâle el-müzelzile li kavâ'idî'l-Mu'tezile* adlı eserin yazarı Mansûr b. Cebr b. Mansur b. Mes'ûd b. Ali b. Muhammed b. Hazb ö. (657/1258) ve *Merâhimu'l-ileli'l-mu'dile fi'r-reddi 'alâ'l-Mu'tezile* adlı eserin yazarı sûfi alim 'Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î (ö. 768/1366) da vardır. Bkz. El-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 96; el-Habeşî, *Mesâdiru'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 122; Aziz, Aziz, *Religion and Mysticism Theology and Sufism in Yemen*, s. 89.

23 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, ss. 180-181; El-Cenedî, *es-Sulûk*, ss. 297, 345-8. Zeydîlerle Şâfiî Hanbelîler arasında tartışmalar, Vusâb şehrinde Resûlî emiri Bedrûddîn lakablı Hasan b. Ali huzurunda da devam etmiştir. Bkz. El-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 55.

24 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, 181; El-Cenedî, *es-Sulûk*, s. 297.

25 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 592-599.

26 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 609-625. Ayrıca o, Gazâlî'nin “Namazın kablesi Kabe/el-Beyt olduğu gibi duanın kablesi de elleri semaya kaldırmaktır” görüşünü eleştirir. Bkz. *age*, ss. 622-625.

27 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 637 vd.

28 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 543-762.

29 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 543 vd. , 583 vd.

30 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 592 vd. , s. 622 vd. , s. 762 vd.

31 el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, ss. 620 vd.

dis, selef anlayışı üzere olduğunu ifade eder ve Mu'tezile ve Eş'arîlere karşı onların delillendirme tarzıyla cevap verir³² ve özellikle Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfiî'ye de referanslarda bulunur.³³

Yine Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (ö. 558/1163)'nin daha önce, 521/1127 yılında Mekke'ye gittiğinde Eş'arî öğretiyi benimseyen Şerîf Muhammed b. Ahmed el-Osmânî ed-Dîbâcî adındaki bir fakihle aralarında fıkıh ve usûl konularında pek çok tartışmanın vuku bulduğu ve bu tartışmalarda Osmanî'nin Eş'arî İmrânî'nin ise Hanbelî görüşleri savunduğu ve Osmanî'yi susturduğu, Yemen'e döndükten sonra 528-533/1134-1139 yılları arasında kaleme aldığı *el-Beyân* adlı eserinde onunla tartıştığı kimi meseleleri naklettiği kaydedilir.³⁴ O, talebelerinin Kelam ilmiyle meşgul olmalarını istemez.³⁵

Ancak Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî'nin oğlu Ebu't-Tayyib Tâhir (ö. 587/1191), babasının uyarılarına rağmen kelam ilmiyle meşgul olup, 554/1159 yılında babasının itikadî anlayışından başka bir anlayış, yani Eş'arî öğretiyi benimsediğini ortaya koyunca Cened halkından fukahanın da baskısıyla babası onu hicrete zorladı. Tahir, hicrette babası ve fukahadan ayrı kalamayacağını ve dönüşünün de ancak ortaya koyduğu anlayıştan uzaklaşıp, tövbe etmedikçe olmayacağını anlayınca babasına tövbe edeceği haberini gönderir. Ancak babası, minberde fukahanın huzurunda akidesini ortaya koyup, onun dışındaki her şeyden uzaklaştığını ilan etmedikçe onu kabul etmeyeceği cevabını gönderir. Tahir buna olumlu cevap verir ve Cuma günü minbere çıkıp, fukahanın müttefik olduğu akide üzerine olduğunu ve onun dışındaki her şeyden teberri ettiğini açıkça ilan eder. Bundan sonra fukaha ve babası indinde kabul görür.³⁶ el-Habeşî, Tahir b. Yahya el-İmrânî babasının mezhebi olan Hanbeliliği terk edip, Eş'arîlere katıldığına meydana gelen bu olayın, Hanbelîler ve Eş'arîler arasında vuku bulan ilk ilmi gerilim/mücadele olduğunu ve bu olayda Tâhir'e karşı benimsenen tutumun başlıca kıskırtıcısının, Şâfiî-Hanbelî alim Seyfü's-Sünne (Sünnetin kılıcı) Ahmed b. Muhammed el-Bureyhî (ö. 586/1190) olduğunu kaydeder.³⁷ Cenedî, İmrânî'nin *el-İntisâr* adlı

32 Mesela bkz. el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-esrâr*, ss. 620 vd.

33 Bkz. el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-esrâr*, ss. 633 vd.

34 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, ss. 176-178; El-Cenedî, *es-Sulûk*, s. 295.

35 İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 180; El-Cenedî, *es-Sulûk*, s. 296.

36 El-Cenedî, *es-Sulûk*, ss. 296-297. Ayrıca bkz. İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, ss. 188-189; Cenedî, *es-Sulûk*, s. 322.

37 El-Habeşî, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 55.

kitabını yazma sebebinin de oğluyla ilgili bu olay olduğunu, dolayısıyla durumun ciddiyetini fark ederek eser yazma ihtiyacı hissettiğini, Zeydî kâdısı Kâdî Ca’fer b. Ahmed b. Abdisselâm ile talebelerinin tartışmalarının ise bundan sonra meydana geldiğini, hatta Yahya b. Ebi’l-Hayr’ın talebelerinden Ali b. Abdullah el-Hermî’nin Zeydî kâdısıyla tartışmasında bu kitaptan yararlandığını ifade eder.³⁸

İbn Ebi’r-Ricâl, Yahya b. Ebi’l-Hayr el-İmrânî (ö. 558/1163) ve talebesi Ali b. Abdullah el-Hermî’nin Eş’arîleri tekfir ettiklerini, bu bağlamda Eş’arî anlayışı benimseyen İmrânî’nin oğlu Tahir ve babasının birbirlerini tekfir ettiklerini, Tahir’in babasının ölümünden sonra Eş’arîlik’ten önceki akidesine geri döndüğünü belirtir.³⁹ Yine o, bazı Hanbelîlerin Eş’arîleri dalalet ve zındıklıkla itham ettiklerini kaydeder.⁴⁰

Buraya kadar aktardığımız bilgiler bize, Eyyûbîlerin Yemen’e girişinden önce bölge halkının Eş’arîlik’ten haberdar olduklarına hatta bazılarının Eş’arî anlayışı benimzediklerine ve bunlara karşı kitap yazma ihtiyacı hissedildiğine işaret etmektedir.

Eyyûbîlerin 569/1174 yılında Yemen’e girmelerinden önce Yemen’in büyük bir kısmı Mısır Fâtımî Devleti ve onun mezhebî öğretisi olan İsmâîlîliğin nüfuzu altındaydı. Eyyûbîler Mısır’da olduğu gibi Yemen’de de İsmâîlîlere karşı bir yandan askerî olarak diğer yandan ise Eş’arî akideyi destekleyerek mücadele ettiler. Bu bağlamda Eyyûbî Devletinin mezhebi durumu ve tutumunu ortaya koymak için öncelikle Selahaddin Eyyûbî’nin akidesi ve Mısır’daki faaliyetlerine kısaca işaret etmemiz gerekir.

Selahaddin Eyyûbî (ö. 589/1193), felsefe kitaplarına, Mantık erbabına ve Şeriatla inatla karşı çıkana tavizsizdi. Hâkim olduğu beldelerde ilim, fıkıh, tasavvuf ve din ehlini yerleştirmekteydi.⁴¹ Fûrûda Şâfiî anlayışı benimseyen⁴² ve himaye eden Selahaddin Eyyûbî, itikadi olarak Eş’arî anlayışı benimsedi ve resmi olarak da destekledi.⁴³ Bu çerçevede Eş’arî mezhebinin görüşlerini içeren *Mürşîde* isimli bir eser yayınlandı, Mısır’ın tüm camilerinde müezzinler bu akideyi okumakla görevlendirildi ve bu uy-

38 Cenedî, *es-Sulûk*, s. 297. Krş. İbn Semure, *Tabakâtu fukahâi’l-Yemen*, ss. 180-181.

39 İbn Ebi’r-Ricâl, *Matlau’l-budûr ve mecmau’l-buhûr*, s. 270/392-393.

40 İbn Ebi’r-Ricâl, *Matlau’l-budûr ve mecmau’l-buhûr*, s. 525.

41 Bn Tağriberdî, *en-Nücûmu’z-zâhire*, c. VI, ss. 9-13.

42 İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi’t-târîh*, I-XI, thk. Yusuf ed-Dokak, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 32.

43 Onun Eş’arîliği, Kutbüddîn en-Nisâbü’r ve Muhammed b. Yahyâ kanalıyla Gazâlî’ye ulaşılmaktaydı. Bkz. Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş’arîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 151. Selahaddin Eyyûbî’nin içinde yetiştiği dini ortam eğitim-öğretim hayatı için bkz. Abdurrahman Azzâm, *Salâhuddîn ve îdetü’l-ihyâi’l-mezhebi’s-sünnî*, trc. Kâsım Abde Kâsım, Bloomsbury Qatar Foundation Publishing-Müessesetü Katar li’n-neşr, Doha 2012, ss. 54-68.

gulama iki asırdan fazla devam etti.⁴⁴ Selahaddin Eyyûbî, insanları Eş'arî anlayışa yönelitti. el-Karafe'de İmam Şafii'nin kabrinin yanındaki Nasırıyye Medresesi, Mısır'da el-Kamhiyye olarak meşhur medrese, Kahire'deki Saidü's-Sa'da' Hankahı ve Salâhiye Hankahı gibi vakıflarında Eş'arî öğretiminin öğretilmesini şart koştu.⁴⁵ Onun kâdısı, Sadruddin Abdülmelik b. İsa b. Derbas el-Marani Eş'arî mezhebi üzere idi. Selahaddîn daha gençliğinde Şam'da Kutbuddin Ebu'l-Meali Mes'ud b. Muhammed b. Mes'ud en-Nisaburi (ö. 578/1182)'nin kendisi için kaleme aldığı kısa Akidesini ezberledi ve küçük çocuklarına da ezberletti.⁴⁶ Aynı şekilde Salahuddin'e Muhammed b. Hibetullah el-Bermeki el-Hamevi (ö. 570/1174), "Hadaiku'l-fusul ve cevahiru'l-usul" ismini verdiği Eş'arî akidesinin esaslarını içeren bir kaside yazdı.⁴⁷

Bu âlimler dışında da Selahaddîn Eyyûbî'nin yanında Ebû'l-Mehâsin Ali b. Süleymân el-Murâdî (ö. 544/1149), Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (ö. 567/1171), Ebû'l-Berekât Necmüddîn Muhammed b. el-Muvaffak el-Hubûşânî (ö. 587/1191) ve Ebû'l-Feth Şihâbüddîn Muhammed b. Mahmud et-Tûsî (ö. 587/1191) gibi Eş'arî âlimler vardı.⁴⁸

İbn Hallikan, Fahrüddîn Râzî'nin "Te'sisü't-Takdis"i yazıp, Selahaddîn Eyyûbî'nin kardeşi Melik Âdil (ö. 616/1218)'e takdim ettiğini belirtir.⁴⁹ Böylece Eyyûbî sultanlarının himayesi ve Eş'arî âlimlerinin gayretleriyle, Eş'arî akide onlara iyice yerleşti. Eyyûbî idarecilerinin çoğunluğu, kendilerini Eş'arî mezhebine adadılar ve hükümdarlık

44 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi*, ss. 149-150.

45 Takıyyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizi (ö. 845/1442), *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi zikri'l-Hıtat ve'l-asar el-Ma'ruf bi'l-Hıtatı'l-Makrizi*, I-III, thk.: Muhammed Zeynhum-Mediha eş-Şerkavi, Mektebetü'l-Medbuli, Kahire 1998, c. III, s. 390, 572; Abdülmecid Ebu'l-Fütuh Bedevî, *et-Tarihu's-siyasi ve'l-fikri li'l-mezhebi's-Sünni fi'l-maşrûka'l-İslâmi min karni'l-hamisi'l-hicri hatta sükutu Bağdad*, Daru'l-Vefa, Kahire 1408/1988, ss. 246-247.

46 Makrizi, *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi zikri'l-Hıtat ve'l-asar el-Ma'ruf bi'l-Hıtatı'l-Makrizi*, c. III, s. 425; Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî (ö. 874/1470), *Nücûmu'z-zâhire fi mülûku Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, notlar: Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, c. VI, s. 8.

47 Ebu'l-Fütuh Bedevî, *et-Tarihu's-siyasi ve'l-fikri li'l-mezhebi's-Sünni fi'l-maşrûka'l-İslâmi*, s. 246.

48 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 151. Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'da inşa ettiği medreseler, ulema ile ilişkileri, Eş'arîliği Mısır'da yaymak için yapmış olduğu faaliyetler hakkında bkz. Abdurrahman Azzâm, *Salâhuddîn ve îdetü'l-ihyâi'l-mezhebi's-sünnî*, ss. 112, 143-159; Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtümiyye fi Mısır tefsîsun cedîd*, ed-Dâru'l-Misriyyetü'l-Lübânîyye, Kahire 1413/1992, s. 237-239.

49 Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân ve ebnâu ebnâi'z-zemân*, I-VIII, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır Beyrut t.y. , c. V, s. 76. Eyyûbilerden Eş'arîliğe karşı olanın sadece Eşref b. Âdil olduğu belirtilir. Bkz. Ebu'l-Fütuh Bedevî, *et-Tarihu's-siyasi ve'l-fikri li'l-mezhebi's-Sünni fi'l-maşrûka'l-İslâmi*, s. 247.

dönemlerinde insanları bu mezhebi benimsemekle yükümlü tuttular.⁵⁰ Makrîzî bu durumun kendi zamanına kadar böyle devam ettiğini ve kendi zamanında İslâm beldelelerinde Hanbeliler dışında Eş’arîliğe muhalif bir mezhep/görüş kalmadığını kaydeder.⁵¹

Dolayısıyla Eyyûbilerin bu tutumu Yemen’deki hâkimiyetleri döneminde de devam etmiş ve onların halefleri olan Resûlîler de benzer politikayı sürdürmüşlerdir. Eş’arîliğin VII./XIII. yüzyılda Yemen Sûfiliği tarafından benimsenmesi,⁵² onun Yemen halkı arasında daha kolay yayılmasına zemin hazırlamıştı. Ancak bu yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu, o kadar hızlı olmadı.

Eyyûbîler ve Resûlîler dönemlerinde Yemen’de siyasî ortama ilişkin bu kısa işareten sonra yeniden Eş’arîlik konusuna geri dönebiliriz. Yemen’de “Sünnet’in kılıcı” (*Seyfu’s-Sünne*) olarak bilinen Şafî-Hanbelî fakih Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Bureyhî (ö. 586/1190), Mu’tezilîlik ve Eş’arîliğe karşı, onların öğretilerini eleştiren kitaplar yazmıştır.⁵³ Nitekim yukarıda işaret ettiğimiz üzere hocası Yahya b. Ebi’l-Hayr’ın oğlunun Eş’arîliğe geçişine karşı tepki göstermede en aktif olanlardandır. Hatta onun Eş’arîlik karşıtlığı, Eş’arîlerin ve kendi anlayışına göre sapkın ilan ettiği diğer kimselerin, yazmış olduğu eserleri okumalarından men etmeye kadar varmıştır. Aslında bu tutum, bölgede Eş’arîliğin ortaya çıkmaya başlamasına, ona karşı duyulan tepki ve endişeye de işaret eder. Nitekim Seyfû’s-Sünne’nin, geride bıraktığı eserlerinde şu uyarıda bulunan iki dizenin var olduğu kaydedilir;

“Bu kitaplar, Allah rızası için tarafımızdan Sünnî talebelere vakfedilmiş, bağışlanmıştır.

Bana göre sapık Eş’arîler hak yolda değillerdir, yoldan çıkmışlarda da hayır/iyilik yoktur.”⁵⁴

50 Makrîzi, *el-Mevaiz ve’l-İ’tibar bi zikri’l-Hitat ve’l-asar el-Ma’ruf bi’l-Hitati’l-Makrîzi*, c. III, s. 425.

51 Makrîzi, *el-Mevaiz ve’l-İ’tibar bi zikri’l-Hitat ve’l-asar el-Ma’ruf bi’l-Hitati’l-Makrîzi*, c. III, ss. 390, 426.

52 Aziz, *Religion and Mysticism Theology and Sufism in Yemen*, s. 91. Sufilerin Yemen toplumu nezdinde önemli bir yeri vardı. Yemen’de iktidara gelenler bu durumu dikkate almışlardır. Mesela Resûlî sultanlarından Melik Muzaffer, sufi arazilerinin vergileri hususunda müsamaha gösterdi. Sufi Ahmed b. Musa b. Uceyl, bu müsamaha bütün topluma şamil olmadıkça kendi arazisi için vergi toleransını (muafiyetini) kabul etmeyeceğini ifade etti. Bununla birlikte sufilerin Resûlî sultanları nezdindeki konumları gündün güne yükseldi. Bkz. Abdullah el-Habeşî, *Hayâtu’l-edebi’l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 51.

53 El-Cenedî, *es-Sulûk*, s. 318.

54 El-Cenedî, *es-Sulûk*, s. 319; Abdullah el-Habeşî, *Hayâtu’l-edebi’l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 55.

Burada bir hususa da işaret etmek gerekir. Yaklaşık aynı dönemde yaşayan Yemen Eyyûbî liderlerinden Turanşah'ın lakabının Seyfü'l-İslâm olması ile Şafî-Hanbelî fakih Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Bureyhî (ö. 586/1190)'nin de "Seyfü's-Sünne" olarak meşhur olması, bu dönemde söz konusu lakapların kullanımına işaret etmesinin yanında Yemen toplumunda gruplar arasında o dönemdeki mücadelenin şiddetini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Hamîd el-Muhallî (ö. 652/1254), Mısır halkından Eş'arî mezhebine mensup birinin usule ilişkin kırk küsur meseleyi içeren ve felsefî Eş'arîlik tarzında kaleme aldığı "er-Risâletü't-Tavvafe ilâ ulemâi'l-kâffe" adlı eserinin pek çok beldeyi dolaştığı ve kimse'nin cevap veremediği bu esere karşı İmam Abdullah b. Hamza (ö. 612/1215)'nın, hocasından ders aldığı bir dönemde "el-Cevheretü's-şeffâfe râdiatü't-Tavvâfe" isimli bir eser yazdığını ifade eder.⁵⁵ Bu eserin Eyyübîlerin Yemen'e girişinden sonra yazılması, onların burada da Eş'arî akideyi yaymak için çalıştıklarına işaret edebilir. Zira Zeydîlerin lideri İmam Abdullah b. Hamza (ö. 612/1215), bir taraftan 598-609/1202-1212 yılları arasında Eyyübîlerle askerî olarak mücadele ederken⁵⁶ diğer taraftan onların fikrî temellerini yıkmak için yazmış olduğu bu eserle Eş'arî anlayışa karşı mücadeleye girişmiş olması oldukça muhtemeldir.

Resûlîler döneminde Taiz'de kâdîlık yapan ve fıkhîta Şafîî, itikatta Hanbelî anlayışta olan Ebu'l-Fadl Abbas b. Mansûr et-Terînî es-Seksekî el-Hanbelî (616-683/1219-1284)'ye atfedilen ve Eş'arîliğe ve sûfliğe⁵⁷ muhalefetin açıkça görüldüğü "el-Burhân"⁵⁸ adlı eserde de Eş'arîler eleştirilir.⁵⁹

El-Burhan adlı eserin müellifi, kendi zamanında Eş'arîlerin çeşitli beldelere yayılmış pek çok mensubu olduğunu, Allah'ın işitilen bir kelamı olmadığı, Cebrail'in Allah'tan bir şey işitmediği ve benzeri görüşlerinde avam ve cahil kesimi aldatıp,

55 Hamîd eş-Şehîd b. Ahmed b. Muhammed el-Muhallî (ö. 652/1254), *Hadâiku'l-verdiyye fî menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, thk. Murtaş b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, San'a 1423/2002, c. II, ss. 257-258.

56 Ebû Mahreme, *Tarihu suğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, ss. 56-57.

57 Ebu'l-Fadl Abbas b. Mansûr et-Terînî es-Seksekî el-Hanbelî (616-683/1219-1284), *el-Burhân fî ma'rifeti akâidi ehli'l-edyân*, thk. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, Mektebetü'l-Menâr, ez-Zerkâ (Ürdün) 1408/1988, ss. 101 vd.

58 Bu eserin müellifine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Kadir Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015, s. 119.

59 Seksekî, *el-Burhân fî ma'rifeti akâidi ehli'l-edyân*, ss. 37-38, 45, 59, 95.

kandırdıklarını ifade eder.⁶⁰ Eş’arîyye’nin, kurtuluşa erecek olan Ehl-i Sünneti, Allah Kur’ân’da harf ve ses ile tekellüm eder/konuşur görüşünü benimsedikleri için Mücessime olarak nitelediklerini ifade ederek onları eleştirir.⁶¹

Merhemü’l-ileli’l-mu’dile fi def’i’ş-şübeh ve’r-redd ale’l-Mu’tezile bi’l-berâhîn ve’l-edilleti’l-mufassala isimli eserin yazarı Afifüddîn Abdullah b. Es’ad el-Yâfi’î (ö. 768/1367) de, VIII./XIV. Yüzyılda yaşamış, dönemin Eş’arî ve sûfî kimliğiyle bilinen bir şahıstır.⁶²

Yemen’de Eş’arîlikle ilgili en ayrıntılı bilgi, Aden’de 676/1277 yılı civarında vefat eden ve el-Katî’a defnedilen, aralarında İmam Ebu’l-Hayr b. Mansûr eş-Şemmâhî ve fakîh İsmail b. Muhammed’in de yer aldığı pek çok şahsın kendisinden fıkıh öğrenip, rivayette bulunduğu ve ders aldıkları⁶³ Zekî b. Hasan Ebû Tahir Şemsüddîn el-Beylekânî (583-676/1187-1277)’nin biyografisi bağlamında Ebû Mahreme tarafından aktarılır. Konumuz açısından önemli olduğu için uzun olmasına rağmen Ebû Mahreme’nin söz konusu anlatımını burada genel olarak aktarmamız uygun olacaktır.

“Zekî b. Hasan Ebû Tahir Şemsüddîn el-Beylekânî (583-676/1187-1277), nesep olarak Ensari, mezhep olarak Şâfiî olup, memleketlerinden amcasının oğluyla birlikte Fahrüddîn er-Râzî’den ders almak için çıktılar, ondan ders aldılar,⁶⁴ sonra memleketlerine geri döndüler. Sonra el-Ma’ber’e geldiler. Bir süre burada ikamet ettiler. Burada çocukları oldu. Sonra çocuklarıyla birlikte Aden’e geldiler. Sonra Mekke’ye, oradan İskenderiye’ye gittiler. İnsanlar amcasının oğluna yöneldiler ve o burada ilim ve zühd ile meşhur oldu. Bunun üzerine kadılığa tayin edildi ve ölene kadar bu görevde kaldı. Ölmeden önce amcası oğlu Zeki Beylekânî’ye kendi çocuklarını da yanına alarak Aden’e geri dönmesini vasiyet etti. Bunun üzerine Zeki, Aden’e gidince Muhammed b. El-Fârisî, el-Muzaffer’e onların gelişini bildirdi. Melik Muzaffer (ö. 694/1295), Aden’deki naibine onu karşılayıp, kendi huzuruna getirmesini emretti. Zeki, huzuruna geldiğinde Muzaffer, ona iltifat etti, övdü ve onu Aden’de babasının medresesine

60 Seksekî, *el-Burhân fi ma’rifeti akâidi ehli’l-edyân*, ss. 37-38, 44-45.

61 Seksekî, *el-Burhân fi ma’rifeti akâidi ehli’l-edyân*, s. 95.

62 Bkz. Abdullah el-Habeşî, *Hayâtu’l-edebi’l-Yemenî fi asrî benî Resûl*, s. 96; Gömbeyaz, *İslâm Literaturünde İtikâdî Fırka Tasnifleri*, s. 117.

63 Ebû Mahreme, *Tarihu suğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, s. 114. Zekî Beylekânî’nin oğlu Yahya da babasından ders almıştır. Bkz. *Aynı eser*, ss. 114-115.

64 Zekî Beylekânî’nin ayrıca el-Müeyyed et-Tûsî’den de ders aldığı ve ondan hadis işittiği kaydedilir. Bkz. Ebû Mahreme, *Tarihu suğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, s. 114.

(el-Medresetü'l-Mansûriyye) müderris, oğlunu da yanına muid olarak atadı. Ahmed b. Muhammed el-Harrâzî ve diğerleri Beylekânî'den usul ve mantık dersleri aldılar. Zeki Beylekânî, Aden'e ilk geldiği zamanlar usûl ve mantık ilimlerinden bahsetmedi. Önce fıkıh kitaplarını okuttu. Bu çerçevede Aden kadısı Muhammed b. El-Es'ad el-Ansî ondan Gazâlî'nin el-Vecîz'ini okudu. Melik Muzaffer yanında belli bir konum elde ettikten sonra itikadını ortaya koydu ve Mantık ilmini okuttu. Bunun üzerine söz konusu Aden kadısı Muhammed b. el-Es'ad el-Ansî ona karşı çıktı. Çünkü o zaman Yemen fukahasının çoğunluğu özellikle mantıkla hiç uğraşmıyor, Usul ile biraz uğraşıyorlardı. Sonra Aden kadısı Muhammed b. El-Es'ad el-Ansî, Beylekânî'yi hicrete zorladı, ona karşı çıktı. Aralarındaki ihtilaf şiddetlendi. Kâdî için Beylekânî'nin medresede bulunması uygun değildi. Çünkü akidede, Beylekânî Eş'arî, kâdî Hanbelî idi. Bundan dolayı Kâdî talebelere Mansuriyye medresesine Beylekânî'den önce gitmelerini ve ders verilen yerde oturmalarını emretti. Daha sonra Beylekânî gelip, meclisine oturunca bir talebe, ona, hanımları reşid, sefih/ahlaksız iki kadın olan bir adamın bu hanımlarına siz bin kere boşsunuz dese ve onlar da kabul ettik deseler, bu adama ne cevap verilir? diye sordu. Beylekânî o adama hata yaptığını söyle dedi. Talebe de böyle yaptı. Kâdî'nin Beylekânî'nin meclisinde daha önceden topladığı kimseler bu soru-cevap faslına şahit oldular. Sonra Beylekânî, o mecliste bulunan ed-Dersî'nin, kendisine hata ettiğini söylediğini işitince bunu hazmedemeyip, sinirlendi ve sinirli olarak evine döndü. Bunun üzerine kâdî, Beylekânî'nin bu duruma ilişkin şikayet mektubu Sultan'a ulaşmadan önce ulaşması için acele olarak söz konusu durumu yazıp, Beylekânî'nin meclisinde hazır bulunanları da şahit göstererek Melik Muzaffer'e bildirmesi için kâdî Bahâuddîn'e yolladı. Kâdî'nin mektubu Muzaffer'e ulaşınca o işin iç yüzünü araştırdı ve Kâdî Bahâuddîn'i bununla görevlendirdi. Kâdî Bahâuddin mektuba vakıf olunca 'efendim, bu adam/Beylekânî, Yemen halkının katlanamayacağı ve bilmedikleri bir şey/anlayış getirdi. Onlar bu anlayışı duyarlarsa onu reddederler ve bu anlayışın sahibine dinden çıkmayı nisbet ederler' dedi. Bunun üzerine Melik Muzaffer, Aden valisine/nazırına fakih Beylekânî, oğlu ve onunla olan herkesi getirmesini emretti. Hazrecî (ö. 812/1410)'nin el-Cenedî (ö. 732/1332)'den aktardığı anlatım burada sona erer."⁶⁵

Ebû Mahreme (ö. 947/1540), bu olayı anlattıktan sonra önemli değerlendirmelerde bulunur. Burada Beylekânî’ye karşı ön yargılı tutumun açıkça görüldüğünü, zira önce miras ve hesap ilminde uzman olduğunun ve kâdî Ansî’nin ondan Gazâlî’nin el-Vecîz’ini okuduğunun belirtilmesinden sonra kendisine sorulan bir soru hususundaki cehaletine işaret edilmesinin, bir çelişki olduğunu, dolayısıyla maksatlı olduğunu ifade eder. Zira Beylekânî’nin el-Vecîz’de bunun benzerlerini/örneklerini okumamış olması mümkün değildir. Ayrıca Cenedî’nin, kitabında, Beylekânî Melik Muzaffer’in meclisindeyken akşam namazı vakti geldiğinde Melik, ona öne geçip, kendilerine namaz kıldırmasını emrettiğinde Beylekânî’nin kaçındığını, bunun sebebinin ise, Beylekânî’nin Kur’ân’dan Fatıha suresinden başka bir sûre bilmemesi olduğunu aktarması da, Beylekânî’ye ilişkin aynı önyargının derecesini göstermesi bakımından kayda değerdir. Sonuçta onların bu önyargılı tutumlarının sebebinin, Beylekânî’nin akidede onlardan farklı olması, yani Eş’arî Sünnî olması, Cenedî (ö. 732/1332), Kâdî Muhammed b. Es’ad ve Kâdî Bahâuddîn’in hepsinin akidede Hanbeli olması, hatta özellikle o zamanda/asırda Cibalu Yemen fukahasının çoğunluğunun, bu akideye sahip olmaları olduğunu belirtir. Sonra Hazrecî (ö. 812/1410)’nin, kendi zamanında, önde gelen fakihlerden Ebû Bekir el-Mükerrerem, Ebû Bekir el-Hayyât ve onlar dışındakilerin Eş’arî mezhebine geçtiklerini, ancak memleketlerindeki cehaletten dolayı can korkusu endişesi taşıdıkları için bunu açıklayamadıklarını ifade ettiğini aktarır.⁶⁶ Daha sonra Ebû Mahreme (ö. 947/1540) Allah’a hamd ederek kendi zamanında Yemen fukahasının çoğunluğunun Eş’arî olduklarını ve bunu açıkça ortaya koyduklarını ifade eder.⁶⁷

Ebû Mahreme’nin takdim ettiği bu bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler, aslında Yemen halkı arasında Eş’arî akidenin gelişim seyrini göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak, Yemen’de Eş’arîlikle ilgili ilk bilgiler, V./XI. asrın ilk yarısına ilişkin olsa da, bölgede Eş’arî anlayışı benimseyenler VI./XII. asırda özellikle bu asrın ikinci yarısından itibaren ve Yemen’in Eyyûbîler tarafından fethinden önce görülmeye başlamıştır. Bu hususta en açık veri, Yahya b. Ebi’l-Hayr’ın, yazdığı eserleriyle Eş’arîleri eleştirmesi ve oğlu Tâhir’in Eş’arî anlayışı benimsemesidir. Sonraki süreçte Eyyûbîlerin, özellikle İsmâîlî öğretiyeye karşı Eş’arî anlayışı desteklemesine rağmen Eş’arîliğin bölgede hızlı bir şekilde yayılmadığı, bunun en önemli nedenlerinin başında, bölgede yaşayan Sünnîler arasında itikadî alanda o zaman için hakim anlayış

66 Ebû Mahreme, *Tarihu süğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, ss. 113-114.

67 Ebû Mahreme, *Tarihu süğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, s. 114.

olan Hanbelî akideyi benimseyenlerin katı tutumlarının geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki bunlardan bazıları, yazmış oldukları kitapları Eş'arîlerin okumalarını yasaklamış ve buna ilişkin vasiyette bulunmuşlardır.

Yemen'de Eş'arîliğin yayılmasına ilişkin en ayrıntılı bilgiyi veren Ebû Mahreme'nin anlatımına göre VII.-VIII./XIII.-XIV. yüzyıllarda da Yemen'de Eş'arîler etkin bir konumda olmadıkları gibi fukahadan Eş'arîliği benimseyenler, Şâfiî-Hanbelî fukahanın ve özellikle halkın taassubundan dolayı canlarına kastedebilecekleri endişesiyle bu anlayışlarını açıkça ortaya koyamamışlardır. Ebû Mahreme, kendi zamanında, artık Yemen fukahasının çoğunluğunun Eş'arî olduklarını ve bu anlayışlarını rahatça ortaya koyabildiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla Yemen'de Eş'arîlik, VI./XII. asrın başlarından, özellikle ikinci yarısından itibaren görülmeye başlamasına rağmen, bu mezhebin yayılıp, toplumda hakim bir duruma gelişinin uzun bir zaman aldığı, yaklaşık olarak IX./XV. Asrın sonları, X./XVI. asrın başlarından itibaren bu konuma ulaştığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Allal/İlal, Halid Kebir, *el-Ezmetü'l-Akidiyye beyne'l-Eşa'ira ve Ehlü'l-Hadis hilale'l-Karneyn 5-6 el-Hicriyyeyn mezahiruha ve asaruha ve esbabuha ve'l-hululu'l-mukteraha leha*, Daru'l-İmam Malik, I. Baskı, el-Beliyyede-Cezayir 1426/2005.
- Aziz, Muhammad Ali, *Religion and Mysticism Theology and Sufism in Yemen*, New York 2011.
- Azzâm, Abdurrahman, *Salâhuddîn ve îâdetü ihyâi'l-mezhebi's-sünnî*, trc. Kâsım Abde Kâsım, Bloomsbury Qatar Foundation Publishing-Müessesetü Katar li'n-neşr, Doha 2012.
- Bates, Michael L., *Yemen and its Conquest by the Ayyubids of Egypt (A.D. 1137-1202)*, A Dissertasion Submitted to the Faculty of the Division of the HUmanities in Candidacy fort he Degree of Doctor of Philosophy Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Chikago, Illinois 1975.
- Bedevi, Abdülmecid Ebu'l-Fütuh, *et-Tarihu's-siyasi ve'l-fikri li'l-mezhebi's-Sünni fi'l-maşriki'l-İslâmi min karni'l-hamisi'l-hicri hatta sükutu Bağdad*, Daru'l-Vefa, Kahire 1408/1988.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1065), *Menâkübü's-Şâfi'î*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, y.y. t.y.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi”, *Dîvân*, c. 16, sayı: 30 (2011/1), ss. 115-152.
- Cahen, Claude, *İslâmiyet*, Çev.: Esat Mermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- Cenedî, Ebû Abdullah Bahâuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ya'kûb el-Cenedî es-Seksekî el-Kindî (ö. 732/1332), *es-Sülûk tabakâti'l-ulemâi ve'l-mülûk*, thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Ekva' el-Hivâlî, Mektebetü'l-İrşâd San'a 1414/1993.
- Croken, Barbara Eileen, *Zabîd Under the Rasulids of Yemen, 626-858/1229-1454*, Ph.D. Thesis, Harvard University, Cambridge 1990.
- Ebû Mahreme, Abdullah et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Ebû Mahreme (ö. 947/1540), *Tarihu suğri Aden ve terâcimu ulemâihâ*, nşr. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Dâru'l-Cîl-Dâru'l-Ammâr, Beyrut-Amman, 1408/1987.
- Ekva', Kâdî İsmail b. Ali, *Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen*, Müessesetü'r-Risâle-Mektebetü'l-Cîlü'l-Cedîd, Beyrut-San'a 1406/1986 (II. Baskı).

- el-Kâdî, Vedâd, "Rihletü's-Şâfiî ile'l-Yemen Beyne'l-Ustûre ve'l-Vâkı", 127-141, *Dirase Arabiyye*, Mahmud el-Ğavl anısına, der. , Muâviye İbrahim, Silsiletün Ma'hedü'l-A'sâr ve'l-Antropoloji, Wiesbaden 1989.
- El-Shami- Serjeant, A. El-Shami-R.B. Serjeant, "Regional Literature: The Yemen", Julia Ashtiany, T.M. Johnstone, J.D. Latham, R.B. Serjeant, G. Rex Smith (edit.), *'Abbasid Belles-Lettres*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, içinde ss. 442-468.
- Esen, Muammer, *Ehl-i Sünnet*, Ankara 2009.
- Gökalp, Yusuf, "Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), ss. 87-114.
- Gömbeyaz, Kadir, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Hayâtu'l-edebi'l-Yemenî fi asri benî Resûl*, Menşûrâti Vizârâti'l-İ'lâm ve's-Sekâfe, yemen Arab Republic, 1980.
- Hazrecî, Şeyh Ali b. Hasan (ö. 812/1410), *El-Ukûdu'l-Lü'lüyye fi târîhi'd-devleti'r-Resûliyye*, tsh. Muhammed Besyûfî Asel, Matbaatu'l-Hilâl, Kahire 1332/1914.
- Hazrecî, Şeyh Ali b. Hasan (ö. 812/1410), *El-Ukûdu'l-Lü'lüyye fi târîhi'd-devleti'r-Resûliyye*, tsh. Muhammed Besyûfî Asel, Matbaatu'l-Hilâl, Kahire 1329/1911-E.J. Brill, Leyden 1913.
- Hemdânî-Cühenî, Hüseyin b. Feyz Allâh el-Hemdânî-Hasan Süleyman Mahmud el-Cühenî, *es-Sulehiyyûn ve'l-hareketü'l-Fâtımiyyetu fi'l-Yemen (Hicri 268-626)*, III. Baskı, Menşûrâtu'l-Medîne, San'a 1407/1986.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân ve ebnâu ebnâi'z-zemân*, I-VIII, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır Beyrut t.y.
- İbn Semure, Ömer b. Ali b. Semure el-Ca'dî (ö. 586/1190), *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, thk. Fuad Seyyid, II. Baskı, Dar'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981.
- İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî (ö. 874/1470), *Nücûmu'z-zâhire fi mülûku Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, notlar: Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn b. Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, I-XI, thk. Yusuf ed-Dokak, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 32.

- İmrânî, Ebu'l-Hüseyin b. Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-Yemenî (ö. 558/1163), *el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfî*, I-XIII, thk.: Kâsım Muhammed en-Nûrî, Beyrut: Dâru'l-minhâc, 1421/2000.
- İmrânî, Yahya b. Ebi'l-Hayr (ö. 558/1163), *el-İntisâr fî'r-redd ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-esrâr*, dirase ve thk. Suûd b. Abdilaziz el-Halef, Advâu's-Selef, Medînetü'l-Münevvere 1419.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi*, (Basılmamış doktora tezi) AÜSBE, Ankara 2011.
- Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002.
- Makdisî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir eş-Şâmî el-Makdisî (ö. 380/990), *Kitâbu ahseni't-tekâsim fî ma'rifeti ekâlim*, Tıpkı Basım, nşr. M.J. De Goeje, Brill, Leiden 1906.
- Makrizi, Takıyyuddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi zikri'l-Hitat ve'l-asar el-Ma'ruf bi'l-Hitati'l-Makrizi*, I-III, thk.: Muhammed Zeynhum-Mediha eş-Şerkavi, Mektebetü'l-Medbuli, Kahire 1998.
- Muhallî, Hamîd eş-Şehîd b. Ahmed b. Muhammed (ö. 652/1254), *Hadâiku'l-verdiyye fî menâkıbu eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, thk. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, San'a 1423/2002.
- Özler, Mevlüt, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat*, Ankara 2010.
- Râzî, Ahmed b. Abdullah, *Târîhu Medînet-i San'a*, thk. El-Hüseyin b. Abdullah el-Amrî, 3. Baskı, Dâru'l-Fikir, Damascus 1409/1989.
- Râzî, Ahmed b. Sehl, *Ahbâru Fah ve haberu Yahya b. Abdillâh ve ahîhi İdrîs b. Abdillâh*, nşr. Mâhir Cerrâr, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.
- Sadek, Noha, *Patronage and Architectura in Rasûlid Yemen 626-858 A.H./1229-1454 A.D.*, A Thesis in conformity with the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Toronto, Department of Middle East and Islamic Studies, Toronto 1990.
- Seksekî, Ebu'l-Fadl Abbas b. Mansûr et-Terînî es-Seksekî el-Hanbelî (ö. 683/1284), *el-Burhân fî ma'rifeti akâidi ehli'l-edyân*, thk. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, Mektebetü'l-Menâr, ez-Zerkâ (Ürdün) 1408/1988.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî es-Sem'ânî (ö. 586/1190), *el-Ensâb*, I-XII, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Mektebetü'l-İbn Teymiyye, Kâhire 1400/1980.

- Seyyid, Eymen Fuad, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır tefsîsun cedîd*, ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübânîyye, Kahire 1413/1992.
-, *Târîhu'l-mezâhibi'd-dîniyye fî bilâdi'l-Yemen*, ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübânîyye, Kâhire 1408/1988.
- Siczi, Ebû Nasr Ubeydullah b. Saîd b. Hâtım el-Vaylî es-Siczi (ö. 444/1052), *Risaletü's-Siczi ila Ehli Zebid fî'r-reddi alâ men enkere'l-harfe ve's-savt*, thk. ve inceleme: Muhammed Bâ Kerîm Bâ Abdullah, Cidde 1414/1994.
- Şerefuddin, Ahmed H., *el-Yemen abre't-tarih min karni'r-rabi' aşere kable'l-Milad ila karni'l-ısrin*, II. Baskı, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1384/1964.
- Tomar, Cengiz, "Resûlîler", *DİA*, XXXV, ss. 1-2.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İSAM yay. İstanbul 2010.
- Varisco, Daniel, "Texts and Pretexts; The Unity of the Rasulid State Under al-Malik al-Muzaffar", *La Revue du monde Musulman et de la Méditerranée (REMMM)*, v. 67/1 (1993).
- Vecih, Abdüsselam b. Abbas, *A'lâmu'l-Müellifin ez-Zeydiyye*, Amman 1999.
- Yahya b. Hüseyin Kasım b. Muhammed b. Ali (ö. 1100/1689), *Gâyetü'l-emânî fî ahbâri'l-kutri'l-Yemânî*, I-II, thk.: Saîd Abdülfettâh Âşûr, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire 1388/1968.